

Ankara'daki Aktarlık Uygulamaları Üzerinde Bir Çalışma

A STUDY ON MEDICINAL HERB TRADING APPLICATIONS IN ANKARA

Oğuzhan GÜRSON,^a Dr. Gülbin ÖZÇELİKAY,^a Dr. Eriş ASİL^a

^aEczacılık İşletmeciliği AD, Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, ANKARA

Özet

Amaç: Bu çalışmada, halkın Ankara'daki aktarlardan sağladığı bitkisel, hayvansal ve madensel drogları ne amaçla ve ne sıklıkla kullandığı ve ayrıca aktarlık uygulamalarının nasıl yapıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Gereç ve Yöntemler: Çalışmanın materyalini Sağlık Bakanlığı izniyle açılan 49 aktara uygulanan anket formları oluşturmaktadır.

Bulgular: Anket çalışmasının bulgularına göre, aktarlarda satılan ürünlerin %59'u hazır halde satılmaktadır. Aktarlara gelenlerin %10-30'u ise %30.8 oranında drogları ayrı ayrı alıp kendileri bir karışım elde etmektedirler. Sağlık Bakanlığı İl Sağlık Müdürlüğü kararlarına göre bu tip dükkanlarda hiçbir karışımın hazırlanmaması ve satılmaması gerekmesine rağmen aktarların %77'si drog karışımı hazırladıklarını belirtmekte, özel ambalajlarında bulunan ve satılmasına izin verilmiş olan drogların ambalajlarında farmakolojik etkisi ile ilgili bilgi bulunmaması gerekmesine rağmen drogların hemen tamamında etki, içerik, kullanım şekli gibi bilgiler yer almaktadır.

Sonuç: Türkiye'de bitkisel ürün satış izni alan aktarlar, belirlenen mevzuata uymamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aktar, bitkisel ilaç, aktarlık uygulamaları

Abstract

Objective: In this study, it is tried to reveal both the usage frequency of herbal, animal, mineral drugs and applications of medicinal herb trading in Ankara.

Material and Methods: The material of this study is 49 questionnaire forms prepared for herbalists that are licensed from the Ministry of Health.

Results: According to the results of the study; 59% of products are sold as packaged goods. 10-30% of customers (at 30.8% rate), buy the drugs separately and mix the drugs themselves. Although it is prohibited by the Ministry of Health, 77% of herbalists prepare drug mixtures, and pharmacological features about herbal drugs like effects, contents or directions for use, are labeled on nearly all of the packages.

Conclusion: Herbal medicinal products became popular again and herbal drugs are not kept under control with strict regulations in many countries.

Key Words: Herbalist, herbal medicine, medicinal herb trading applications

Türkiye Klinikleri J Med Ethics 2005, 13:191-194

Aktar (akkar, attar), ilaçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel ilkel maddeleri (drog) satan meslek grubuna verilen isimdir.¹

Orta çağda Avrupa da hekimler hastaların kullanacağı ilaçları da hazırlamakla beraber, ilaçların hazırlandığı drogları toplama işini çok önceleri terk etmişlerdir. Bu gibi

bitkisel drogları toplayıp, kurutup, olduğu gibi veya toz edilmiş halde satan bir esnaf grubunun Romalılar döneminde ortaya çıktığı görülmektedir.

Bizanslılar döneminde esnaf çok iyi bir şekilde sınıflandırılmıştır. Esnafın dahil oldukları gruplara göre satılabilecekleri maddeler, satış yerleri, kar hadleri gibi hususlar belediyece saptanırdı. Örneğin baharatçılara tanınan kar haddi %16 iken kasap, balıkçı, mezeci ve fırıncı gibi esnafın kar haddi %4 idi. Bir esnaf ancak kendi grubuna ait malları satabilirdi. Belediyece saptanan kurallara uymayanlara kırbaçlama, tıraş etme, sürgün ve esnaf loncalarından çıkartma gibi cezalar verilirdi.^{1,2}

Bizans döneminde aynı mesleği yapanlar şehrin belirli bir bölümünde ve bir arada bulunurlardı. İlaç hazırlanmasında kullanılan drog ve baharatı satan aktarlar Ayasofya Mabedinin yakınındaki bir sokakta, kokulu drogları ve

Geliş Tarihi/Received: 09.08.2005 Kabul Tarihi/Accepted: 28.11.2005

IV. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri, Manisa- Bergama, 10-13 Mayıs, 2005

Yazışma Adresi/Correspondence: Oğuzhan GÜRSON
Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi,
ANKARA
gurson@pharmacy.ankara.edu.tr

Copyright © 2005 by Türkiye Klinikleri

boyar maddeleri satanlar ise Sultanahmet Meydanı civarında bulunuyorlardı.^{1,2}

XVIII. yüzyılın ortalarında, Mısır çarşısında bulunan 100 dükkandan 49 tanesi aktarlara verilmiştir. Aktarlara ait olan dükkanlar iki kısımdan ibarettir. Önde ahşap peyke halinde satış yapmaya ve drog kaplarını sıralamaya yarayan bölüm, arkada ise depo ve imalathane olarak kullanılan kısım bulunuyordu. Dükkanların önlerinde ahşap süslemeler bulunur, droglar ise özel biçimli cam kavanoz, toprak çömlek, tahta veya teneke kutularda saklanırdı. Bazı dükkanların saçaklarında, dükkanın kolaylıkla tanınmasını sağlayan bir sembol (yangın kulesi, küçük bir kayık, devekuşu yumurtası, makas, püskül gibi) bulunurdu. Bu semboller yardımıyla halk istediği dükkana kolaylıkla buluyor veya diğer bir kimseye tarif edebiliyordu.¹

İlaç yapımı ve satışının sadece eczanelere bırakılması amacıyla, 25 Nisan 1884 tarihinde, "Aktarlar ve Kökçüler Nizamnamesi" yayınlanmıştır. Bu nizamname ile aktarların zehirli drog ve bileşikleri, tıbbi müstahzarları satmaları ve hekim reçetesine göre ilaç hazırlamaları yasaklanmıştır.²

1885 tarihli Ecza Tüccarını Hakkındaki Nizamnameye göre ise, aktarların Avrupa'dan gelen spesiyalite ile bileşimi bilinmeyen yerli ilaçlar ve eczanelerde ancak doktor reçetesi ile verilebilen maddeleri satmaları yasaktı. Zararlı ve zehirli bitkisel drogların toptan satışı ise kökçülere ait olup bunlar da yalnız ruhsatı olan eczacı ve aktarlara satış yapabilirlerdi. Bu talimatnamede alım ve satımı aktarlar için tamamen yasak olup yalnız ecza tüccarı tarafından satışına izin verilen maddelerin bir listesi de vardı.²

1878 tarihli Eczacı Nizamnamesinin 25. Maddesi gereğince aktarların satacakları maddeler sınırlandırılmıştır. Ancak bu kurallara uymayan aktarlara rastlanmaktaydı.²

Eski Mısır çarşısındaki aktarlarda ciddi kontroller yapılmadığı için bazı yasak, satılmaması gereken maddelerin (afyon, esrar, barut vs.) satıldığı da bilinmektedir.

Mısır Çarşısındaki aktarları idare eden Aktarlar Loncası kalfa ve usta da yetiştirirdi. Lonca'nın aktarlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek, haksız olayları cezalandırmak, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa geçişte tören düzenleyerek, usta olanlara peştamal denilen özelliklerle sabır, doğruluk ve yüceliği temsil eden bir örtüyü bağlamak gibi bir görevleri vardı.²

Sağlık Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü tarafından 1 Ekim 1985 tarih ve 5777 sayılı yazı ile, tıbbi bitkisel ürünleri satan dükkanların ve uygulamalarının disiplin altına alınması amacıyla bazı kurallar belirlenmiştir.³ Buna göre;

- Bitkisel ilaç satan aktar, baharatçı vb. dükkanların Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü'nden bitkisel droglara mahsus satış izin belgesi alması zorunludur.⁴

- Satılan organik, anorganik madde, bitki ve drogların kapalı muhafazalı kaplarda saklanması ve müşteriye hijyenik koşullarda sunulması gereklidir.

- Tarım ilaçları ve insan sağlığına zarar veren veya verebilecek olan kimyasal maddelerin satılmaması gerekmektedir.

- Dükkanların vitrinlerinde, satılan kimyasal, bitkisel madde ve drogların kullanılışı ile ilgili etiket, ilan veya benzeri yazı kesinlikle bulunmamalıdır.

- Özel ambalajında bulunan ve satılmasına izin verilmiş olan drogların ambalajında farmakolojik etkisi ile ilgili bilgi bulunmayacaktır. (Örneğin nane, adaçayı, ihlamur gibi bitkilerin ambalajlarında bile etki ve kullanılışları ile ilgili bir bilgi bulunmayacaktır.)

- Bozuk, küflü, kurtlu, eskimiş ve insan sağlığına zararlı drog ve benzeri maddelerin satılmasına müsaade edilmeyecektir.

- Aktarlarda veya baharatçılarda satılması mahzurlu ve tehlikeli maddeler liste halinde belirlenmiştir. Bu liste dışında ancak insan sağlığına zarar verecek miktarda etken madde içeren drogların satışı da yasaktır.

- Hiçbir bitkisel karışım yapılmayacak, bunların sıvı veya katı preparatları hazırlanmayacak veya satılmayacaktır.

- Yanlış isimlerle yapılan satışları önlemek amacıyla, satılan drogların üzerinde hangi bitkiye ait olduğu Türkçe ve Latince olarak yazılacaktır.

- Satılan bütün drogların Türkçe ve Latince bir listesi bulundurulacaktır.

- Tıbbi bitkileri satan dükkanların, bitkisel drogları temin ettikleri adresler Bakanlığa bildirilecektir.

Ankara'da çok sayıda bitkisel drog satan dükkan bulunmaktadır. Ancak bunların çoğu bitkisel droglara mahsus satış izni almamış dükkanlardır. Bu tür dükkanların sayıları tespit edilememiştir. Bu çalışmaya Sağlık Bakanlığı'ndan 2004 yılına kadar bitkisel satış izni alan 49 aktar dükkanının ne amaçla, ne oranda talep edildiği, drogların nereden temin edildiği, nasıl muhafaza edildiği ve nasıl hazırlandığı, ayrıca tıbbi amaçla bitkisel drog kullananların yarar görüp görmediği gibi konular ele alınarak aktarlık uygulamaları araştırılmaya çalışılacaktır.

Gereç ve Yöntemler

Çalışmanın materyalini Sağlık Bakanlığı İl Sağlık Müdürlüğü'nden bitkisel droglara mahsus satış izin belgesi alan 49 aktara uygulanan anket formları oluşturmaktadır. Anket soruları bir ön uygulama ile denenmiş, gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Otuz dokuz anket formu değerlendirilmeye alınmıştır.

Aktarlarda, pek çok bitkisel, hayvansal, madensel drog satılmaktadır. Çalışmaya katılan aktarlarda madensel, hayvansal drogların yanında çok sayıda bitkisel drog olduğu saptanmıştır. Aktarların %20'sinin yaş aralığı 36-40, %23'ünün ise 50 yaş üzeridir, %41'i lise, %33'ü üniversite mezunudur. Bu çalışmada aktarların %25.6'sının 1-5 yıl, %23.1'inin 6-10 yıl ve %20.5'inin 16-20 yıldır bu işi yaptıkları belirlenmiştir. %23.1'i bu mesleğin baba mesleği

olduğunu, %20'si ise kardeşlerinin de bu mesleği yürüttüğünü ifade etmişlerdir.

Bulgular

Yapılan çalışma sonucu elde edilen bulgular Tablo 1-12'de verilmiştir.

Tartışma

Çalışma sonuçlarına göre;

- İnsanlar aktarlardan sağlıkla ilgili drogları ya tek tek, ya karışım halinde, ya da hazır drog karışımı (Tarım Bakanlığı'ndan ruhsat almış ürünler) halinde almaktadırlar.

Tablo 1. Aktarlardan günde ortalama olarak sağlıkla ilgili ürün alanların dağılımı.

	Sayı	%
1-30 kişi	22	56.4
31-60 kişi	7	18.0
91-120 kişi	5	12.8
120'den fazla kişi	5	12.8
Toplam	39	100

Tablo 2. Aktarlardan günde ortalama olarak diğer ürünlerden (baharat, kuruyemiş, vs.) alanların dağılımı.

	Sayı	%
1-30 kişi	10	25.6
31-60 kişi	12	30.8
61-90 kişi	4	10.3
91-120 kişi	2	5.1
120'den fazla kişi	11	28.2
Toplam	39	100

Tablo 3. Sağlıkla ilgili olarak talep edilen ürünlerin kim tarafından hazırlandığının dağılımı.

	Sayı	%
Kendim	16	41,0
Elemanlarım	11	28,2
Yanıtız	12	30,8
Toplam	39	100

Tablo 4. Sağlıkla ilgili karışımların formülasyonlarının nasıl elde edildiğinin dağılımı.

	Sayı	%
Kendim, kaynak kitaplara başvurarak hazırlıyorum	24	61.6
Deneyimlerimle hazırlıyorum	5	12.8
Yanıtız	10	25.6
Toplam	39	100

Tablo 5. Sağlıkla ilgili bitkilerin nereden temin edildiğinin dağılımı.

	Sayı	%
Bitkisel drogları toptan satan depolardan	18	46.2
Bitkinin yetiştiği bölgelerde bu işi yapan insanlardan	16	41.0
Her iki kaynaktan	5	12.8
Toplam	39	100

Tablo 6. Drogların talep edildiğinde karışım haline getirilme oranının dağılımı.

	Sayı	%
Tüm satışın %1-25'i	20	51.2
Tüm satışın %26-50'i	1	2.6
Tüm satışın %51-75'i	3	7.7
Tüm satışın %76-100'i	4	10.3
Yanıtız	11	28.2
Toplam	39	100

Tablo 7. Drogları ayrı ayrı alıp kendisi karışım hazırlamak isteyenlerin dağılımı.

	Sayı	%
Tüm ürünlerin %10-30'u	12	30.7
Tüm ürünlerin %31-50'si	6	15.4
Tüm ürünlerin %51-70'i	4	10.3
Tüm ürünlerin %71-90'ı	8	20.5
Tüm ürünlerin %90'dan fazlası	6	15.4
Yanıtız	3	7.7
Toplam	39	100

Tablo 8. Sağlıkla ilgili talep edilen ürünlerin hazır olarak satılanlarının ortalama olarak dağılımı.

	Sayı	%
Tüm ürünlerin %5-20'si	6	15.4
Tüm ürünlerin %21-35'i	1	2.6
Tüm ürünlerin %36-50'si	2	5.1
Tüm ürünlerin %51-60'ı	5	12.8
Tüm ürünlerin %60'tan fazlası	25	64.1
Toplam	39	100

Tablo 9. Hazır halde bekletilen ürünlerin üzerinde belirtilen bilgilerin dağılımı.

	Sayı	%
Etki	6	15.4
İçerik	3	7.7
Kullanım Şekli	5	12.8
Son Kullanma Tarihi	3	7.7
Tüm Bilgiler (Etki, içerik ve kullanım şekli)	19	48.7
Bilgi İçermiyor	3	7.7
Toplam	39	100

Tablo 10. Aktarlık uygulamaları ile ilgili bazı durumların dağılımı.

		E	H	B
Dükkanında satılan tüm ürünlerin (bitkisel, hayvansal, madensel) son kullanma tarihleri üzerinde yazıyor mu?	Sayı	21	4	14
	%	53.8	10.3	35.9
Dükkanınızda bulunan ürünlerin bir listesi var mı?	Sayı	22	17	-
	%	56.4	43.6	-
Tedavi amaçlı ürünlerin hazırlanmasında başvurduğunuz kaynak kitaplar var mı?	Sayı	24	15	-
	%	61.5	38.5	-
Sağlıkla ilgili ürün almak için gelenlere doktora başvurup başvurmadıklarını soruyor musunuz?	Sayı	33	6	-
	%	84.6	15.4	-
Elinizde çok eski yıllardan kalma sağlık için kullanılan ürünlerin kayıt edildiği kaynak var mı?	Sayı	2	37	-
	%	5.1	94.9	-

Ancak bunun yanında baharat ve kuruyemiş vs. almak amacıyla da alışveriş yapmaktadırlar.

- Sağlık Bakanlığı İl Sağlık Müdürlüğü kararlarına göre bu tip dükkanlarda hiçbir karışımın hazırlanmaması ve satılmaması gerekmesine rağmen aktarların %77'si formülasyonları kendisi, bazen kaynak kitap kullanarak, bazen de kendi deneyimleri sonucu hazırlamaktadır. Kaynak kitap olarak; Tanrı'nın Eczanesi, Doğa Kitabı, Tabiat Eczanesi, Bir Yudum Sağlık, Sağlık Doğadan Gelir, Doğadan Gelen Hayat, Şifa Bahçesi, Şifalı Bitkiler, İksir-i Şifa, Botanik, Fitoterapi ve Farmakognozi kitaplarını kullandıklarını ifade etmişlerdir.

- Özel ambalajlarında bulunan ve satılmasına izin verilmiş olan drogların ambalajlarında farmakolojik etkisi ile ilgili bilgi bulunmaması gerekmesine rağmen drogların hemen tamamında etki, içerik, kullanım şekli gibi bilgiler yer almaktadır.

- Ankete katılan aktarlardan alınan drogların çoğunlukla soğuk algınlığı ve üst solunum yolu enfeksiyonları, sindirim sistemi, barsak ve mide rahatsızlıkları, kansızlık, kolesterol, kanser, böbrek ve idrar yolları rahatsızlıkları, kalp, damar, cilt, karaciğer, sedef, şeker hastalıkları tedavisinde veya gençleşme, zinde kalma, zayıflama amacıyla kullanıldığı belirtilmiştir.

- Ancak, sağlıkla ilgili ürün alanlardan yarar sağlamayanların da olduğu ifade edilmektedir.

- Alınan ürünlerden şifa bulanların daha önce veya halen tıbbi tedavi görüp görmediklerinin kontrolü veya takibi çok fazla yapılamamaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bitkisel tıbbi ürünler özellikle günümüzde tekrar popüler olmuştur ve bir çok ülkede bitkisel droglar sıkı bir mevzuatla kontrol altında tutulmamaktadır. Ülkemizde bu tür ürünlerin satıldığı dükkanların denetlenmesi ile ilgili yeterli mevzuat bulunmaktadır. Ankara'da bitkisel drogları satan çok sayıda dükkan olmasına rağmen sadece 49'unun bitkisel droglara mahsus satış iznini aldığını öğrenmek var olan mevzuata da uyulmadığını göstermektedir. Şüphesiz,

Tablo 11. Sağlıkla ilgili ürün alıp yarar görmeyenlerin aktarlara göre dağılımı.

	Sayı	%
Müşterilerin %10-30'u	20	51.3
Müşterilerin %31-50'si	4	10.3
Müşterilerin %51-70'i	4	10.3
Müşterilerin %71-90'u	-	-
Müşterilerin %90'dan fazlası	-	-
Takip edemiyoruz	11	28.2
Toplam	39	100

Tablo 12. Alınan ürünlerden şifa bulanların daha önce veya halen tıbbi tedavi alma durumlarının dağılımı.

	Sayı	%
Müşterilerin %10-30'u	5	12.8
Müşterilerin %31-50'si	4	10.3
Müşterilerin %51-70'i	6	15.4
Müşterilerin %71-90'u	3	7.7
Müşterilerin %90'dan fazlası	3	7.7
Takip edemiyoruz	18	46.2
Toplam	39	100

bitkisel drogların faydaları yapılan çalışmalarla ispatlanmaktadır, ancak bu drogların, başka droglarla kullanıldığında, başka bir ilaçla kullanıldığında ya da uygunsuz saklama koşullarında bulundurulduğunda oluşabilecek riskleri konusunda da çalışmalar çoğaltılmalıdır. Bu çalışmalar doğrultusunda özellikle bitkisel drogları satan kişiler ve yerleri kontrol altına alacak mevzuat geliştirilmeli ve bu mevzuatın uygulanması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

1. Baytop T. Türk Eczacılık Tarihi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları no: 3358, Eczacılık Fakültesi No:47, 1985.
2. Demirhan, A. Mısır Çarşısı Drogları, İstanbul, Sermet Matbaası, 1975.
3. T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'nün 1 Ekim 1985 tarihli yazısı.
4. TC Ankara Valiliği Sağlık Müdürlüğü Umumi Hıfzısıhha Kurulu Başkanlığının 2004/3 karar sayılı 27 Ekim.2004 tarihli Kararı.